

19. Там же, оп. 1, спр. 97, арк. 167.
20. Там же, оп. 6, спр. 14, арк. 93.
21. Там же, спр. 29, арк. 66.
22. Там же, арк. 77.
23. Там же, спр. 112, арк. 110.
24. Известия ЦК КПСС.—1991.— № 4.— С. 200.
25. Известия ЦК КПСС.—1990.— № 6.— С. 190.
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 97, арк. 219.
- ***** Наприкінці серпня 1923 р. без узгодження з головою Революційної Військової Ради Республіки (РВРР) Л. Д. Троцьким до складу цієї вищої військової установи були введені С. М. Будьонний, С. С. Данилов, І. С. Уншлихт та ін.
27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 40, арк. 131.
28. Там же, арк. 157.
29. Там же, арк. 162.
30. Тринадцата конференція РКП(б). Бюллетени.— М., 1924.— С. 202, 204.
31. КП(б)У в цифрах.— Харків, 1925.— С. 86.

В. Ф. Солдатенко (Київ)

Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції

Ім'я Володимира Кириловича Винниченка широко відоме українській громадськості. Знають його і поза межами України. В уяві одних — Винниченко насамперед символ української революції, уособлення її благородних поривів і суперечностей, інших — видатний письменник, митець.

Однак популярність імені далеко не завжди підкріплюється ґрунтовним знанням творчості особистості, її справжніх світоглядних позицій. І Винниченко тут, на жаль, не є винятком. Його доробок, життєва філософія, ціннісні орієнтири протягом десятиліть практично не вивчалися на батьківщині. Суспільно-політичні погляди, як правило, трактувались тенденційно, врешті-решт зображались у значно здеформованому вигляді. Змінити щось було непросто, оскільки спадщина не перевидавалась, а праці, що вийшли до початку 30-х років, знаходились у спеціальних сховищах.

Наприкінці 80-х — початку 90-х років було зроблено ряд суттєвих кроків щодо повернення Винниченка в українське суспільне і культурне життя. Вийшли збірки його художніх творів: «Краса і сила», «Сонячна машина», «Намісто», «Вибрані п'єси», політично-публіцистичні праці: «Відродження нації», «Заповіт борцям за визволення»¹. Окремі твори письменника, політичного діяча, зокрема матеріали його «Щоденника», опубліковано в періодиці².

У супроводжувальних матеріалах до цих та інших видань зусиллями літературознавців П. М. Федченка і М. Г. Жулинського зроблено спробу оцінити з позицій сьогодення не лише художній доробок Винниченка, але й проаналізувати еволюцію його поглядів³. Щоправда, період 1917—1920 рр., особливо суперечливий, дуже неоднозначний для вичерпних оцінок, в обмежених обсягах публікаціях не знайшов скільки-небудь детального зображення.

Суспільствознавці висвітлювали деякі аспекти порушеної проблеми, але їх вихідні позиції, логіка аналізу, зроблені висновки не тільки не збігалися, але найчастіше мали протилежний характер⁴.

У зарубіжній літературі Винниченко традиційно привертав до себе увагу передусім як митець. У виданнях зарубіжної діаспори, починаючи з 20-х рр. (Д. Дорошенко, І. Мазепа, П. Христюк, О. Шульгін та ін.) і до сьогоднішнього дня навколо імені Винниченка не при-

пинається гостра полеміка, стикаються полярно протилежні оцінки його політичної діяльності.

Неоднозначність оцінок В. Винниченка — полеміка в зарубіжній історіографії — це предмет спеціальної розмови. Варто відзначити лише те, що останнім часом упередженість щодо нього проникає і на Батьківщину. Ось один з багатьох фактів. У 1993 р. Інститут досліджень модерної історії України (США) видав у київському видавництві «Веселка» книгу «Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали». У книзі є розділ «Президенти Української Народної Республіки», в якому вміщено фотопортрети і довідкові статті про Михайла Грушевського, Семена Петлюру, Андрія Лівіцького та їх наступників⁵. А про Винниченка, якого на таємному засіданні представників партій у Києві 13 листопада 1918 р. було обрано Головою Директорії, а потім, у січні 1919 р., перебрано на цю ж посаду Трудовим Конгресом України і який 10 лютого тимчасово зняв з себе повноваження Голови, упорядники збірника не згадують. Йдеться лише про те, що після його від'їзду за кордон Петлюра 11 лютого 1919 р. став Головою Директорії. Тим часом легітимність цього кроку не може не викликати принаймні потреби спеціальних пояснень. А ось закордонні публікації літературознавця Г. Костюка, зокрема його капітальна праця «Володимир Винниченко і його доба», вступна стаття та допоміжний матеріал до «Щоденника»⁶ відрізняються своєю науковістю, виваженістю та об'єктивністю.

Можливості для об'єктивного аналізу політичної діяльності Винниченка дедалі розширюються, нерідко висуваючи в епіцентр громадського, наукового інтересу оцінку його як одного з найвидатніших вітчизняних мислителів і художників, особливо на крутому зламі вітчизняної і світової історії у 1917—1920 роках.

Основні віхи життя, діяльності Винниченка до 1917 р. в цілому відомі. Останнім часом вони доповнені рядом цікавих деталей, уточнень (особливо тут мають бути відзначені публікації в «Літературній Україні»)⁷.

Ще в юнацькі роки в підвалини світогляду вихідця з селянських низів Винниченка було закладено два наріжних камені: палка любов до України, всього українського (історії, звичаїв, побуту, мови, пісень тощо), жадоба вибороти для рідного народу варту його можливостям, здібностям долю та віра в перетворення світу на основі соціалістичних ідей.

Водночас в особі Володимира Кириловича практично з перших кроків творчої і революційної діяльності нероздільно злились політик і художник. «Я не лише художник, — я ще член відомої соціальної групи, я беру участь у її житті, — чим можу, допомагаю, так чи інакше борюсь з тим, що знаходжу неправильним... зараховую себе до групи соціалістичної і при тому тієї, яка організована на основі марксизму», — зауважував він у листі «Про мораль панівних і мораль пригноблених». І ще: «Я широко і гаряче протестував проти соціальних несправедливостей, в ім'я цього йшов у тюрму, готовий був іти на смерть за торжество своїх політичних і соціальних переконань»⁸.

У 1917 р. Винниченко уже був популярним письменником, драматургом, досить досвідченим політиком, одним з лідерів українських соціал-демократів, який сповна зазнав поневіринь, що випадали на долю революціонера в такій поліцейській країні, як Росія. Палко люблячи свою Батьківщину, він і в еміграції, і в ув'язненні завжди думав про неї, болісно переживав її безрадісне становище. Та при цьому ніколи не був обмеженим фанатиком, намагався розібратися у таких складних явищах, як національне питання, національний інтерес, національні почуття тощо. Якось у 1911 р. він записав у своєму щоденнику: «Чому національні відносини навіть між соціал-демократами іноді займають більш домінуюче значення, ніж класові? Чи

лежить вся вага в економічній базі, чи в якійсь іншій? Яка причина тієї ворожнечі, яка існує між організаціями, що мають однакові економічні інтереси? Чи не грає тут ролю закон консерватизму, що виявляється по всій природі? Закон консерватизму категорично велить індивідові й цілим групам берегти ті риси свої і ті засоби, які допомагали їм у боротьбі за існування. Національне почуття — це є перш усього свідомість належності до певної групи, що зберегла себе до цього часу за допомогою певної суми засобів (звичаїв, мови, релігії, моралі, мистецтва і т. д.)»⁹.

Дуже гірко було Винниченку, коли його не розуміли вчорашні співвітчизники. Зокрема дорікали за те, що він дозволяє перекладати і видавати свої твори російською мовою, ставити п'єси на московській сцені. Ображали, називаючи «руско-малорусским писателем». Навіть близькі люди іноді малювали дуже непривабливу картину його майбутнього. «І знайдуться такі, що плюнуть мені в лице на вулиці, і робитимуть мені скандали в публічних місцях, і слатимуть лайливі листи, і зроблять все моє життя на тій Україні, про яку я мрію 15 років, з якої вигнав мене уряд, таким, що я волітиму чужину, заслання, тюрму, що-небудь, тільки не свій рідний край. І то за те, що даю свої праці в перекладі на російську мову, що виставляю в перекладах п'єси на російській сцені. Мабуть, тільки за це. Бо за це ж мене звуть і зрадником, і руським письменником, і рабом, і ще якимсь. «Ший чоботи, а не давай нічого свого гнобителям». Така формула, яка пропонувалась мені вже давно. Може, справді, мій національний обов'язок був шити чоботи, не писати нічого ні на якій мові, голодувати і служити писарчуком в якій-небудь канцелярії?...»¹⁰.

Письменник явно нервував, розгублено намагався збагнути, яку шкоду наносить своїми діями українській національній справі. І як не бажалося, щоб його твори читалися усіма мовами, у всьому світі, Володимир Кирилович майже у розпачі писав: «Дорогий мій краю, мабуть, я попрошався з тобою навіки тоді, як мене було вигнано. Мабуть, я дійсно согрішив перед тобою, коли в кращих синах твоїх не вмів викликати нічого, крім ворожнечі. Чи спокутую коли цей гріх, чи хоч знайду, чим саме провинився, чи прийму в душу щиро і нелюкаво ту спокуту?»¹¹.

Ці записи зробив Винниченко рівно за місяць до лютневої революції. Однак тоді він ще не знав, що рік, який наступив, відкине найпесимістичніші настрої, дуже багато чого змінить в його житті, що Україна, її народ покличуть свого сина до історичної дії.

Після падіння неавтономного царизму, коли пригноблені народи рвали на своїх тілах заржавілі пута, в Україні було створено Центральну Раду. До Ради потяглися свідомі українці, в ній вбачали вони свою надію, з неї пов'язували майбутню долю.

Приїхавши до Києва, Винниченко бере активну участь в українському політичному житті. На Всеукраїнському конгресі 6—8 квітня 1917 р. його обирають заступником Голови Центральної Ради Михайла Грушевського. На початку квітня проходила і конференція УСДРП, на якій Володимир Кирилович за популярністю переважає будь-кого і закономірно стає лідером партії, обирається головним редактором її друкованого органу — «Робітничої газети».

Настав його час, його зоряна доба. Ось коли можна було безпосередньо впливати на життя України, її народу, спробувати здійснити все вимріяне, вистраждане, змусити суспільні процеси розвиватися за усвідомлюваними ідеалами.

Водночас це стане і його першим сходженням на Голгофу. Очевидно, відразу цього зрозуміти було просто неможливо. Але всі три спроби піднятися на найвищий щабель української політики (кінець 1918—початок 1919 р., 1920 р.) неминуче обернуться трагедією для непересічної особистості, велетенського літературного таланту і ро-

мантичної натури, що в основу політики намагалась покласти кредо чесності, ширості. І він настільки при звичається до такого результату своєї політичної кар'єри, що в 1920 р. ще задовго до фіналу саме так — «Путь на Голгофу» — визначить в найголовнішому чергове занурення у велику політику¹².

Володимир Винниченко був одним із тих з когорти найвищих проводирів українства революційної доби, хто справді мав власне бачення ситуації, перспектив її дальшого розвитку, орієнтирів, до яких слід було спрямовувати народний рух. В його уяві дійсно існувала більш-менш цілісна система поглядів на питання — як змінити долю України, як вивести її народ на якісно нові обрії існування і розвитку. Це була його, Винниченкова, національна ідея. Вона зазнала рішучої критики з боку відвертих супротивників і тимчасових попутників. Сам він згодом з відчайдушною нещадністю викривав недосконалість, прорахунки, утопізм виборюваного шляху. Але то буде потім.

З весни 1917 р. Винниченкова національна ідея була закумуляована в концепції української революції: Володимир Кирилович був її видатним ідеологом, а згодом і науковим інтерпретатором.

У найголовнішому, найвизначальнішому концепція української революції передбачала реалізацію двох взаємозв'язаних завдань: українське відродження, досягнення національної державності в тій чи іншій формі і просування українського народу по шляху суспільного прогресу за визнаними програмами соціал-демократії Заходу. Причому акценти розставлялися так, що перевага надавалася саме національному моменту, відсуваючи на другий план соціальні фактори, свідомо применшуючи їх значення і роль.

Серед найвагоміших Винниченкових аргументів були такі. Він вважав, що на розглядуваний момент українська нація ще не завершила процесу свого формування, в ній не встигли виявитись антагоністичні суперечності, вона може бути єдиною в боротьбі за визволення, єдиною в пориві власного державотворення. Ця ідея стала наріжною в публічних виступах Винниченка, в його статтях, була підхоплена і популяризувалась прибічниками. «...Серед свідомого національного українства крупної буржуазії нема, — полемізував лідер з УСДРП зі своїм колегою М. Поршем на IV з'їзді партії (30 вересня — 3 жовтня 1917 р.). — Промислових, торговельних, аграрних капіталів у нас нема, є дрібна буржуазія, революційна демократія»¹³. У такому становищі Винниченко готовий був вбачати переваги для справи національного відродження. Форсування ж з постановкою соціальних лозунгів розглядав як до певного часу небажане, таке, що може розбити природну єдність українства, перешкодити досягти найважливішої мети. «Нас об'єднує ідея національної організації, — доводив він на II Всеукраїнському військовому з'їзді у червні 1917 р. — Всі ми, усі наші класи повинні об'єднатися в процесі національної революції. У нас немає ще таких класів, які не могли б працювати разом з демократичними масами, і в цьому наше щастя... У нас ще немає капіталістичного класу, бо ми, як нація, ще не сформувались»¹⁴.

На основі власного аналізу соціально-економічного, політичного, культурного розвитку і України, і Росії Винниченко вважав передчасним курс більшовиків на соціалістичну революцію з радикальними вимогами (націоналізація засобів виробництва тощо), схилився до реформістських кроків руху вперед. Він стверджував, що «для Росії соціалістичний уряд був би загибеллю, а для соціалізму — дискредитацією»¹⁵.

Найвищою ідеєю, до якої мало прагнути українство, Винниченко вважав відродження національної державності.

Тут він цілком поділяв точку зору свого старшого товариша М. Грушевського: найдоцільнішим на той час стало б запровадження

широкої національно-територіальної автономії у складі федеративної демократичної республіки, якою в процесі революції мала стати Росія.

Водночас, очевидно, можна констатувати, що загальна схильність до неспішного реформаторського курсу, побоювання небажаних стихійних сплесків, можливої анархії зумовили й те, що у боротьбі за українську державність, за запровадження територіальної автономії України Винниченко зайняв помірковану позицію.

Уже на I Всеукраїнському військовому з'їзді на початку травня 1917 р. він разом з М. Поршем намагався вгамувати сплеск нетерплячих настроїв до негайного здійснення кроків на шляху до автономії, змушений був буквально стримувати намагання посланців від з'їзду, що увійшли до загальної делегації, включити до вимог, що висувались Тимчасовому уряду, радикальні, нездійсненні, що межували з провокаційними, як на Винниченка, положення¹⁶.

Коли заступник Голови Центральної Ради і керівник української делегації до Петрограда оцінював сформульовані врешті-решт вимоги, він резюмував: «...Отже, ніякого страхіття ми не домагалися. Ми тільки скромно хотіли, щоб Правительство «в тому чи іншому акті висловило принципіально своє прихильне відношення до сього постулату» — автономії України. Тільки принципіально. Тільки десь там собі хоч згадайте, що ви іменно до автономії України ставитеся «прихильно». Не заводьте її зараз, ми готові скільки там треба ждати здійснення цього постулату; не вирішуйте навіть його тепер, не кажіть, що так і буде, заявіть тільки, що ви «прихильно ставитеся»¹⁷.

Не змогли вплинути на зміну обраної позиції навіть особисті страждання. Як людина творча, особливо вразлива і емоційна, Володимир Кирилович зазнавав у спілкуваннях з пихатими великодержавними бюрократами неймовірного болю, сприймаючи невдачі як особисту трагедію. «Я мав честь бути учасником як сеї, так і всіх останніх делегацій до Петрограду, — писав він, — й можу сказати, що, коли відродження нації повинно добуватися крім усяких інших способів і пониженням, і соромом, то українська демократія й цим щедро заплатила як усій руській нації, так і її найпоступовішій демократії. І з гіркостю, з жалем мушу зазначити, що, коли руський Уряд понижував і ображав нас, то робив це хоч у ввічливій формі, а руська демократія і ввічливістю не вважала потрібним прикрити свою націоналістичну брутальну наготу»¹⁸.

Щоправда, були моменти, коли Винниченко, здавалось, готовий був підняти тис у єдиному пориві з революційними настроями мас. Проте під тиском обставин запал нерідко згасав. Яскравий доказ тому — епізод із створенням на вимогу уже II Всеукраїнського військового з'їзду, що працював наперекір забороні військового міністра О. Керенського на початку червня 1917 р., Першого Універсалу Центральної Ради. М. Грушевський згадував: «...Саме тоді вироблявся проект об'яного Центральною Радою універсалу. Винниченко взявся зробити перший начерк, звичайно, дуже поміркований в національних домаганнях, сим разом унісся настроями хвилі і написав свій начерк в таких різких тонах, що присутній Єфремов рішуче запротестував, вважаючи такий напрям чистим авантюризмом, і заявив, що не тільки в редакції його брати /участь/ не хоче /і/ не підпише, але й у президії ради не останеться. Винниченко заявив повну готовність «вигладити». Гладили так, що, як з жалем потім говорив один з молодих членів редакційного комітету прапорщик Потішко, від ген/ерального/ військового комітету, тільки й остався заголовок «Універсал». Дійсно, деяка загальність і невизначність в стилізації з'явилася як наслідок сеї операції...»¹⁹.

Та як би там не було, саме Винниченкове розуміння перспектив будівництва української держави стало домінантним у той час, його власною рукою було зафіксовано у найвагоміших документах

тієї епохи — I, II і III Універсалах (це підтверджується і оригіналами рукописів документів²⁰), стало визначальною тактикою визвольного руху до жаданої мети.

Призначений 16 червня 1917 р. головою Генерального Секретаріату Центральної Ради, Володимир Кирилович Винниченко з ентузіазмом взявся до вироблення програми подальших дій. Навряд чи цю програму можна охарактеризувати як бездоганну, та навіть стрімку, цілеспрямовану, динамічну. В декларації Генерального Секретаріату, оголошеній його головою 26 липня 1917 р. на пленумі Ради, в накресленому плані практичної роботи майже в усіх позиціях робився крок назад від положень I Універсалу. «Якщо порівняємо її (декларацію — В. С.) з універсалом, — визнавав активний діяч Центральної Ради П. Христюк, — то вона представляється далеко менш радикальною, ніж сам універсал»²¹.

Однак і цю помірковану позицію, схоже, В. Винниченко не в спроможності був відстоювати в змаганнях з Тимчасовим урядом, до якого Центральна Рада звернулася з пропозицією затвердити Генеральний Секретаріат як вищий орган української виконавчої влади. Навіть у разі відмови визнати крайовий орган, — відзначав у ті дні керівник Генерального Секретаріату, — «Центральна Рада не думає ставати на захватний шлях. Центральна Рада не кличе йти проти уряду»²².

Саме В. Винниченкові довелось умовляти Центральну Раду згодитись пристати до розробленої в результаті переговорів Ради (М. Грушевського, В. Винниченка і С. Петлюри) з посланцями Тимчасового уряду (І. Церетелі, О. Керенським, М. Терещенком), що відбулись у Києві в останні дні червня, декларації. Це був ще один крок назад у порівнянні з I Універсалом — Центральна Рада зобов'язувалась практично без будь-яких умов припинити «самоцінне запровадження автономії» до Всеросійських Установчих зборів. Ця позиція і знайшла відбиття у схваленому 3 липня 1917 р. II Універсалі.

Зовсім знахабнівши, не відчуваючи серйозного опору, Тимчасовий уряд після довгих зволікань і нових принижень врешті-решт затвердив 4 серпня 1917 р. «Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріату Центральної Ради». Визнавши Секретаріат органом центрального уряду, що призначається в Петрограді за поданням Ради, «Інструкція» обмежувала повноваження крайового органу лише п'ятьма губерніями (Київською, Волинською, Подільською, Полтавською і Чернігівською). Це вже було відверте великодержавне знуцання.

У Києві після одержання «Інструкції» вибухнув скандал. На пленарних засіданнях Центральної Ради кілька днів тривало обговорення ситуації. Як керівник делегації до Петрограда Винниченко у звіті розповідав, що не можна було «нічого зробити, бо там не хотіли навіть вислухати наших аргументів. Коли ми просилися на спільне засідання для розгляду нашої справи, нам відповіли, що вони вирішили **сторонніх людей не пускати...**». Водночас Голова Генерального Секретаріату доводив, що з документом, як першим кроком, варто погодитись, оскільки більшого вибороти в умовах, що склалися, не можна²³.

Та найімпульсивніші промовці, наприклад, М. Порш, піддали таку позицію нищівній критиці, яка доходила аж до образ, пропонували оголосити Тимчасовому уряду негайну рішучу боротьбу, «шпурнути «Інструкцію» назад, межі очі уряду». В такій ситуації Винниченко вирішив піти у відставку, незалежно від того, «буде чи не буде прийнята та «Інструкція»²⁴.

Та кандидатура Д. Дорошенка, соціаліста-федераліста, близького за поглядами до російських кадетів, який підтримував по масонській лінії дружні стосунки з Тимчасовим урядом і був згоден виконувати рішення останнього, викликала чималі сумніви. І на умовляння Грушевського, Винниченко, що займав помірковану, як би центристську

позицію, знову згодився очолити Генеральний Секретаріат і сформувати його новий склад фактично на умовах Тимчасового уряду, хоч і з деякими незначними обмовками.

Володимир Кирилович у своєму щоденнику чесно признався самому собі у неймовірній плутанині тогочасних думок, настроїв, почуттів: «І злість, і сум, і сміх. Генеральний Секретаріат України є крайова вища влада. Це всім, хто читає газети, відомо. Але всім, хто читає й не читає їх, видно, що проявив тої влади поки що дуже мало...

...А з Півночі цупко вп'ялися в ту владу і ні на сантиметр не хочуть упустити. Розбитий, безсилий, нікчемний паралітик люто вчепився задубілими централістичними пальцями за «єдиную неделімую» владу і з тупою злістю не пускає. Мало того, ще плюється, ще силкується здискредитувати нас, ще пускається на провокації»²⁵.

Іноді Генеральний Секретар впадав в апатію, мріяв втекти кудись на хутір, жалкував, що не може займатись улюбленою літературною працею (на це йшли рідкісні години — так п'єса «Панна Маря» була написана у вагоні поїзда під час поїздки до Петрограда). Та він гнав від себе напливи слабості, перемагав у собі художника і знову й знову з головою поринав у політику. «...Ота незнана сила не пускає, стискає серце тривогою й соромом: не смію я в цей час казати те, що любив так довго і за що боровся, як умів. Не смію кинути його, не знаючи, чи стане на моє місце така людина, на яку я свій обов'язок склав би з легким, довірливим серцем, без тривоги й сорому за себе»²⁶.

І ще — як стогін, як крик болю і як молитва: «О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким, часом, одчаєм, люттям й сміхом доводиться тягати те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки»²⁷.

Ці слова були записані до щоденника буквально напередодні більшовицького повстання в Петрограді. Не міг тоді знати Володимир Кирилович, що його особисто чекають ще тяжкі випробування за справу, якій вірно служив.

Ідею автономії для України у складі федеративної Росії Винниченко продовжував сповідувати й після падіння Тимчасового уряду. Він виступав із засудженням більшовиків, які, на його думку, шпурнули країну у безодню анархії, був проти визнання Ради Народних Комісарів центральним урядом (як і багато інших тогочасних діячів, марно сподівався на його неминуче і швидке падіння), відстоював ідею утворення однорідної соціалістичної влади.

У гострому конфлікті з РНК, що продовжував наростати протягом усього грудня і вилився-таки у війну, Винниченко зайняв тверду позицію. Разом з Петлюрою він підписав офіційну відповідь на лєнінський ультиматум РНК, незмінно кваліфікував боротьбу між Петроградом і Києвом як боротьбу національну. «Оголошення нас буржуями, — наполягав Голова Генерального Секретаріату, — засіб боротьби неукраїнців з українцями. Боротьба, яку тепер ведуть з нами більшовики, є боротьба національна. Більшовики, які вважають себе представниками великоросійської демократії, борються з нами, самі того, можливо, не усвідомлюючи, як великороси»²⁸.

Володимир Кирилович широко вірив у значні потенції національно-визвольного руху, сподівався, що українці не допустять будь-яких зазіхань на власну державність, будову якої тільки-но почали зводити після III Універсалу (7 листопада 1917 р.). Але і він, і його колеги, передусім із соціал-демократичного табору, виявили просто-таки дитячу наївність, по суті нехтуючи довгий час питанням про створення збройних сил народжуваної української держави.

Як соціаліст Винниченко ще з весни 1917 р. вперто доводив, що на шляху до нового ладу регулярної армії не потрібно, її функції успішно візьме на себе народна міліція. Він навіть намагався висміювати через «Робітничу газету», у публічних виступах стихійний рух щодо створення українізованих частин з гучними іменами колішніх гетьманів. Як один з головних діячів Центральної Ради Винниченко виявив рішучий протест самостійницьким настроям М. Міхновського, його спробам очолити український військовий рух. Саме завдяки зусиллям Винниченка на таку відповідальну роль вдалося висунути Петлюру, який після довгої перерви поновив членство в УСДРП і виявляв велику заінтересованість в українізації армії, хоч, судячи з усього, мало був придатний для реалізації такого складного, відповідального завдання. І знову ж таки, Винниченко все зробив, щоб спекатися з Києва Міхновського. Врешті-решт цього вдалося досягти за участю Грушевського²⁹.

Велику упередженість виявило керівництво Центральної Ради і Генерального Секретаріату і щодо зусиль П. Скоропадського по створенню 1-го Українського корпусу. Лідери українського руху не стільки сприяли, скільки протидіяли розвитку самодіяльного, спонтанного руху «вільного козацтва»³⁰.

Та з початком наступу на Київ радянських військ (як створених в Україні, значною мірою з українців за походженням, так і надісланих з півночі, з Росії) досить швидко виявилось, що боронити Українську Народну Республіку, запроваджувати Центральною Радою і Генеральним Секретаріатом порядки практично нікому.

При всьому романтизмі своєї натури Винниченко намагається реалістично оцінити ситуацію, критично розібратись у власних діях, знайти справжні причини одержаних негативних результатів багатомісячної напруженої і, здавалось, такої натхненної, багатообіцяючої роботи. Пізніше цей аналіз виллється у жорсткі самокритичні, навіть безжально-самовикривальні висновки. Винниченко вважав, що в стратегії розрахунків було допущено величезної помилки. Абсолютизовані завдання національного відродження, будівництва української державності заступили такі важливі в революційну добу соціальні проблеми, зокрема земельну. Він зазначав, що нічим не поступаючись зі своєї соціально-політичної партійної програми, вони в той же час у самій Ц. Р. свідомо відклали надалі вирішення гострих соціальних питань, бо боялись, що не досить зміцнена, усталена національна єдність може схитнутись і розбитись через незгоду в сфері соціального будівництва³¹.

Один з лідерів української революції ладен був пояснити поразки суттєвим відступом проводирів національного руху від соціалістичної орієнтації. Відданість же більшовиків марксистській ідеології він вважав чинником їх сили, зростаючого авторитету в масах. «Стремління більшовиків творити робітничо-селянську державу з метою створити за її допомогою соціалістичне громадянство здавалось нам утопією, авантюрою, кривавою інтригою одної партії, яка домагається влади. Ми настільки мало були соціалістами, що не допускали навіть думки про зруйнування буржуазної держави. Де ж бо такі, мовляв, можливо в таких країнах, як Росія чи Україна, де величезна більшість населення є селянство, де капіталізм тільки в початкових формах, — заводити соціалістичний устрій»³².

Якісно новий висновок, до якого приходять в цей час Винниченко, полягав у переході від позицій автономізму (ідея федерації, яку висунула Центральна Рада, з багатьох причин збанкрутувала) до ідеї самостійності України. Аналізуючи конфлікт з РНК, який міг в будь-який час вибухнути війною, він на засіданні уряду 26 грудня 1917 р. зазначив: «Коли справді більшовиками буде оповіщена священна війна, задля нас найкраще — проголосити самостійність. Ми не можемо

воюють, одночасно ведучи війну з більшовиками, разом з ними воювати з німцями»³³.

Якщо більшість колег по керівному складу Центральної Ради вбачала порятунок насамперед у зовнішньому факторі, то Винниченко ставився до іноземної допомоги з упередженням. Його розум гарячково шукав якогось іншого виходу. З одного боку, він був переконаний, що повновладдя більшовиків знищить ті національні здобутки, які далися з таким трудом. З іншого, — розумів, що протистояти більшовикам, кардинально не змінюючи соціальних орієнтацій, дотримуючись зжилих стереотипів — справа безнадійна. З цього погляду, не стільки імпульсивністю, відчаєм, а скоріше холодною розсудливістю (можливо, до певної міри наївною, ілюзорною), а також здатністю до самопожертви в ім'я торжества української ідеї було продиктовано малозрозумілий, на перший погляд, майже самогубний крок. Після відхилення пропозицій переобрати Центральну Раду, влити до неї нових людей, ближчих до мас, що Винниченко взагалі вважав «єдиним виходом», він на одному з «вужчих засідань» (4—5 чоловік, що визначали загальний курс) висунув план: ліва частина Секретаріату мала заарештувати його і тих членів Секретаріату, на яких громадська думка поклала відповідальність за невдачі, оголосити владу Рад, перевибори Центральної Ради й мирні переговори з РНК. Тоді, на думку Винниченка, влада залишилася б в українсько-національних руках, а «Історія революції на Україні пішла би зовсім іншими шляхами, не такими трудними, болючими й часом ганебними та й надзвичайно шкідливими для самої національної справи, не кажучи вже про політично-соціальну»³⁴.

Такий план було відкинуто, а здійснити щось подібне українським есерам просто не вистачало хисту.

Володимир Винниченко ще деякий час залишався Головою уряду (Генеральний Секретаріат після оголошення IV Універсалом самостійності УНР переіменовано в Раду Народних Міністрів). Проте і громадська думка, і він сам були вже готові до того, що йому слід відступитися від влади. І 25 січня 1918 р. він це зробив.

Коли Центральна Рада під ударами радянських військ евакуювалась до Житомира, Винниченко, що не в усьому погоджувався на проницьку орієнтацію, обрав інший маршрут. Змінивши зовнішність, він разом з дружиною попрямував на Південь, до Бердянська. Розчинившись у натовпі подорожуючих, Володимир Кирилович жадібно всотував оцінки масами поточного моменту, проводирів українського руху, що нерідко дуже боляче ранили, краjali серце. Особливо нестерпною була думка, що гине сама Україна-мати, сама її національна сутність.

Якийсь час довелось пожити на території, де порядкували більшовики. В душі весь час йшло внутрішнє боріння: де правда, хто правий, з ким солідаруватись. «І от яке повинно бути становище людини, яка ніколи не стояла за інтереси багатих, яка все життя поклала на ідею революції і соціалізму, але яка не вірить, що більшовицьким шляхом можна допомогти тим ідеям реалізуватись. Що їй робити?»³⁵. Не міг Винниченко чітко зорієнтуватись і в оцінці приходів окупантів на Україну — долали сумніви: «...Можливо, німці й принесуть самостійну Україну. Але чи вони ж цим задовольняться? Чи не схотять вони принести поміщицьку, мілітаристську, широко буржуазну Україну? ...Серце стискається. І тоскно стає, і сумно, і тривожно»³⁶.

Невдовзі Володимир Кирилович переїжджає на хутір Княжа Гора на Канівщині, займається здебільшого улюбленою працею — пише художні твори, як би «збоку» спостерігає за перебігом подій, моделює оптимальні дії в інтересах української справи, української революції. Осмислює історію рідного краю, особливо в революційну добу, і дає їй емку, проникливу, переконливу характеристику, та водночас і обез-

зброюючи, приголомшуючу, шокуючу, просто нищівну. На таке здатен, очевидно, лише той син народу, який не просто палко любить Вітчизну, проймається всіма її болями, але й є справжнім вченим-мислителем, який може філософськи, історично аналізувати, узагальнювати, оцінювати перебіг найсуперечливіших подій. «Читати українську історію треба з бромом, — з сумом змушений констатувати Винниченко, — до того це одна з нещасних, безглузких, беспорядних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп'ялась і не хоче випустити. З другого боку вже стоїть Польща, наготовивши легіони. Прийшов дужчий, вигнав Москву, одпихнув поляків і сам ухопив за горло й видушує все, що може. Збоку присмокталась і четверта — Австрія.

А всередині теж те саме. Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть. Нашадки прадідів поганих повторюють погані діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові його оддадуть. Вигідніше буде можновладцеві оддати Москві — оддасть. Вигідніше собі лишити — лишить. Ні, ні української історії, ні українських газет читати без брому, валеріянки або без доброї дози філософського застереження не можна»³⁷.

Володимир Кирилович душею рветься в епіцентр політичного життя — до Києва і водночас сумнівається, вагається. Непевність переривається раптово, переривається саме тими, хто найбільше боявся повернення Винниченка до громадської діяльності. На початку липня 1918 р. його заарештовують охоронці гетьманського режиму у підозрі підготовки державного перевороту і привозять до Києва. Безглуздість звинувачень і превентивних заходів досить швидко з'ясовується і менше, ніж за добу, його випускають.

Далі боротись з самим собою було неможливо, і Винниченко включається в політичний процес, спрямований на ліквідацію гетьманства. Він з самого початку рішуче засуджував переворот генерала Скоропадського, до якого відчував сильну антипатію, навіть неприховану відразу. Встановлений режим Володимир Кирилович оцінював не інакше як маріонетковий, оперетковий, що тримався на хисткій угоді російських шовіністів-великодержавників з австро-німецькими окупантами, і з іронією, навіть сарказмом відреагував на переговори зі Скоропадським, «нешасним, тупим і слинявим кретинном» з приводу «кабінету».

Натомість Винниченко очолив Національний Союз — блок українських партій, офіційно опозиційних гетьману. Однак у Союзі лідер українських соціал-демократів довгий час практично один дотримувався курсу на підготовку повстання проти антинародного режиму (з ним солідаризувався лише Микита Шаповал).

У переможну перспективу повстання сам Винниченко вірив мало, навіть восени 1918 р. Однак вважав його конче необхідним як ефективний засіб відродження віри в Україну, зміцнення національної самосвідомості народу. Показовим тут є таке міркування: «Я цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розіб'ють, розженуть, розтrophать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми реабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політики Ц. Ради, німці й гетьманщина так запаскудили її, так спровокували й огидили, що маси без ворожості не можуть чути слова «Україна».

Отже, на мою думку, наш обов'язок був виступити проти всіх ворогів працюючих українських мас, бо ми самі були винні в тому, що ці вороги катують їх. Тоді маси наочно побачуть, що українська ідея не стоїть у суперечності з соціальними інтересами мас і що то іменно українці виступили на бій з німцями, панами й гетьманщиною за трудовий народ. І хай не вдасться повстання, але ми реабілітуємо себе перед нашими трудовими клясами, ми своєю «фантастикою» реально покажемо їм, що ми не тільки можемо привести німців та панів, але й бити їх, і жертвувати, коли треба, своїм життям за свій народ»³⁸.

Отже, Винниченко вважав, що повинен бути органічний зв'язок між проблемами національними і соціальними. Досягнення цієї мети стало б першою необхідною умовою і запорукою дальшого підйому національно-визвольного руху, перетворення його на справді масову, вселюдячу силу.

Тим часом зовнішньополітична, а з нею і внутрішня обстановка в Україні радикально змінилася. У Німеччині й Австро-Угорщині вибухнули революції. Підпори, точніше основа гетьманського режиму, миттєво зруйнувалися, а сам режим, хоч і кинувся ще до цього шукати підтримки у сусідів — російських великодержавників, досить швидко буквально «завис» у повітрі. Проте гетьманці гарячково готувались нанести превентивний удар по своїх суперниках — українських патріотах. За цих умов зволікання з рішучими діями могло розглядатися лише як злочин проти національної ідеї, національної справи. Винниченко скликає засідання Національного Союзу, доводить, що повстання назріло і організаційно-технічно забезпечене, пропонує обрати Директорію й від імені всіх партій українства передати їй повноту влади. Цього разу шальки терезів схилилися у його бік.

(Далі буде)

¹ Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання.— К., 1989.—752 с.; Його ж. Сонячна машина.— К., 1989.—619 с.; Його ж. Намисто. Оповідання.— К., 1989.—380 с.; Його ж. Відродження нації.— К., 1990; Його ж. Вибрані п'єси.— К., 1991.—605 с.; Його ж. Заповіт борцям за визволення.— К., 1991.—123 с.

² Винниченко В. Щоденник // Київ, 1990.— № 9.— С. 91—123; № 10.— С. 10, 96—110; № 11.— С. 88—106; Його ж. Из дневников. Открытое письмо Сталину и членам Политбюро ВКП // Дружба народов.—1989.— № 12.— С. 16—205; Його ж. Єврейське питання на Україні // Сучасність.—1992.— № 8.— С. 116—125; Ілюзії, що переросли час. Невідомі листи Володимира Винниченка // Культура і життя.—1993.— 5 червн.

³ Див.: Федченко П. Оцінюємо з класових позицій. Про політичне обличчя і художню творчість В. Винниченка // Київ, 1987.— № 12.— С. 49—59; Жулинський М. Володимир Винниченко (1880—1951) // Літературна Україна.—1989.— 30 лист.; Його ж. Художник, распятый на кресте политики. Судьба Владимира Винниченко // Дружба народов.—1989.— № 12.— С. 147—160 та ін.

⁴ Хміль І. Політична діяльність В. К. Винниченка // Український історичний журнал.—1989.— № 7.— С. 82—91; Лозицький В. Чи був Володимир Винниченко членом КП(б)У // Літературна Україна.—1989.—24 серп. Його ж. Не сприйнявши нових реалій. Сторінка з політичної біографії В. К. Винниченка // Під прапором лєнінізму.—1989.— № 12.— С. 73—78; Саппа М. Винниченко і Раковський // Вітчизна.—1990.— № 4.— С. 131—143 та ін.

⁵ Державний центр Української Народної Республіки. Статті і матеріали. Філадельфія — Київ — Вашингтон, 1993.— С. 395—420.

⁶ Костюк Г. Володимир Винниченко і його доба; Його ж. Володимир Винниченко та його останній роман.— Нью-Йорк, 1971.—61 с.; Винниченко В. Щоденник.— Едмонтон.— Нью-Йорк, Т. I, Т. II.—1980.

⁷ Смоленчук М. Помилки у жандармському циркулярі // Київ.—1990.— № 6, 7.— С. 108—113; Жулинський М. «Яке велике щастя я мала...» Радощі і печалі Розалії Винниченко // Україна.—1992.— № 10.— С. 14—17; Самарцев І. Г. До біографії В. Винниченка // Архіви України.—1991.— № 4.— С. 72—74; Літературна Україна.—1989.— 24 серп., 30 лист.; 1990.— 2 жовт. та ін.

⁸ Винниченко В. О морали господствующих и морали угнетенных.— Львов, 1911.— С. 4, 11.

⁹ Винниченко В. Щоденник // Київ.—1990.— № 9.— С. 92.

- ¹⁰ Там же.— С. 114.
¹¹ Там же.
¹² Див.: Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 11.— С. 104.
¹³ Робітнича газета.—1917.—4 жовт.
¹⁴ Там же.
¹⁵ Там же.
¹⁶ Див.: Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 — квітень 1918 рр.) // Укр. іст. журн.—1992.— № 5.— С. 47—48.
¹⁷ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. К.— Відень, 1920.— С. 166.
¹⁸ Там же.— С. 157.
¹⁹ Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 144.
²⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 33—37.
²¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917—1920 рр.— Відень, 1921.— Т. 1.— С. 81.
²² Цит. за: Манилов В. Из истории взаимоотношений Центральной Рады с Временным правительством (к июльским событиям 1917 г. // Летопись революции.— 1927.— № 4.— С. 23.
²³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 7, 8, 12, 13, 30, 31.
²⁴ Там же, арк. 11.
²⁵ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 9.— С. 118—119.
²⁶ Там же.— С. 118.
²⁷ Там же.— С. 119.
²⁸ Киевская мысль.—1917.—6 декаб.
²⁹ Див.: Солдатенко В. Ф., Солдатенко І. В. Виступ полуботківців у 1917 р. (спроба хронікально-документальної реконструкції події // Укр. іст. журн.—1993.— № 9.— С. 36.
³⁰ Див.: Солдатенко В. Ф. Центральна Рада та українізація армії // Укр. іст. журн.—1992.— № 6.— С. 26—39.
³¹ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. К.— Відень, 1920.— С. 83—84.
³² Там же.— С. 107.
³³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 31.
³⁴ Винниченко В. Відродження нації. Ч. II.— С. 222.
³⁵ Винниченко В. Щоденник // Київ, 1990.— № 9.— С. 120.
³⁶ Там же.
³⁷ Там же.— С. 122.
³⁸ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. III.— К.— Відень, 1920.— С. 95.

Маловідомі сторінки історії

М. Ф. Дмитрієнко (Київ), О. Ю. Лисенко (Київ)

Національна валюта України [1918—1919 рр.]

Після лютневої революції 1917 р. та утворення у березні Центральної Ради в Україні відразу ніхто не вів і мови про введення своєї національної валюти. Нова влада ставила своїм завданням досягти тільки права на автономію України у складі федеративної демократичної Російської республіки. Отже, власні гроші для України за умов федерації та єдиного економічного простору не передбачалися. Однак протягом літа—осені стрімка зміна політичної ситуації спричинила те, що молода українська влада була поставлена перед проблемою невідкладного вирішення питання про незалежність та суверенітет республіки, адже йшлося про державність України, перспективи її самостійного національного розвитку. Проголошення у листопаді Української Народної Республіки в рамках федерації з Росією було тільки першим кроком на шляху до вирішення проблеми незалежності держави. Проте ще до проголошення у IV Універсалі (січень 1918 р.) самостійності УНР Центральна Рада встигла провести ряд важливих соціаль-